

DOI 10.36074/grail-of-science.19.11.2021.064

ВКЛЮЧЕННЯ СПОЛУЧУВАНOSTІ ЯК МАРКЕР СИНОНІМІЧНОСТІ ЛЕКСЕМ НАРОДЖЕННЯ, РІЗДВО, ВТІЛЕННЯ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКИХ ПРАВОСЛАВНИХ ПРОПОВІДЕЙ)

Павлова Ірина Григорівна 

канд. філол. наук, доцент, завідувач кафедри української мови
Полтавський національний педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, Україна

Анотація. У пропонованому дослідженні проаналізовано найпосутніші особливості лексичної сполучуваності синонімічних слів народження, Різдва, втілення, з'ясовано роль лексичної сполучуваності як формального методу вивчення семантики слова для виявлення узуальних та okazіональних значень.

Ключові слова: включення сполучуваності, синоніми, українська православна проповідь, семантична взаємодія, сема.

Лексична сполучуваність – значущий теоретико-прикладний складник семантики, лексикології та лексикографії. Вона оприявнює царину семантичної взаємодії парадигматики й синтагматики та виступає необхідною ознакою семантичної структури лексико-семантичної одиниці. Для обстеження синонімії через сполучуваність дослідники послуговуються двома підходами: від синонімії до сполучуваності й від сполучуваності до синонімії [2, с. 88]. Аналіз мовних особливостей проповідей potwierджує переваги другого підходу, позаяк лише реальне мовлення найточніше фіксує межі синонімічної взаємодії між лексемами. Як слушно наголошує Михайло Кочерган, «ступінь синонімічності тим вищий, чим більше контекстів, у яких досліджувані слова можуть заміщати одне одного» [1, с. 96]. Слова, що в промові вступають у відношення семантичної взаємодії тематично відмінні, їхні семми мають неоднорідний семний склад і валентні потенції. Синонімічність слів, зрозуміло, найповніше може бути схарактеризована через обстеження їх у всіх можливих контекстах стильових різновидів мови. Для ілюстрування окресленої проблеми обрано синонімічні одиниці, що в релігійному мовленні, зокрема в проповіді, вирізняються функційною активністю з найпродуктивнішим для синонімів включенням сполучуваності – *народження* («поява на світ під час пологів людини чи іншої живої істоти»), *Різдво* (поява на світ під час пологів людини, якій призначено виконувати особливу місію на Землі), *втілення* (воплочення)

(«матеріалізація духовного єства й поява на світ під час пологів»). Сполучуваність кожного наступного члена трикомпонентного синонімічного ряду включається в сполучуваність попереднього, що вможливорює взаємозаміну обстежуваних одиниць залежно від лексичного оточення, комунікативної ситуації та мовленнєвої вправності священнослужителя: *предвічне народження Єдинородного Сина Божого, безсіменне народження Христа; незбагнуте народження; часи народження Христа Спасителя, Сонце народження Христового, радість народження Христа, (великий, світлий, славний) день (Христового) народження Христа, свято Христового народження (Христа), утіха Христового народження, уславлення народження Христа (Христового), обставини Христового народження (Христа), значення народження Христового (Христа), розуміння значення народження Христового (Христа), глибоке розуміння народження Христа (Христового), світло Христового народження; почуття з нагоди Христового народження (Христа), вечерею за дня народження Христа (Христового), часи до (після) Христового народження (Христа); співати з приводу народження Христа (Христового), прославляти (Христове) народження Христа, розуміти народження Христове (Христа), провіщати народження Христа, шанувати народження Христа (багатою вечерею), славити (уславляти) (Христове) народження Христа, довідатись про народження Христа, принести мир народженням (Христос приніс своїм народженням мир Божий (Митрополит Василь Липківський)), засяяти народженням (І ще мент і засяє, на весь світ засяє своїм народженням Сонце Правди – Христос, Бог наш (Митрополит Василь Липківський)), заснувати Царство Боже народженням (Христос Своїм народженням заснував Царство Боже (Митрополит Василь Липківський)); народження Христове від Пречистої Діви Марії; народження для спасіння, народження Христа на Землі, народження у Вифлеємській печері, народження в яслах, народження (звичайної) людини; народження Пресвятої Діви Марії, сповіщати радість народженням (Радість того, що прийшов довгоочікуваний Богом час, Своїм народженням сповістила землі Преблагословенна Діва Марія (Патріарх Філарет)); Різдво Христове (Христа), незбагнуте Різдво, день, зустріч, свято, обставини, світло, радість Різдва Христового, зустрічати, славити (Христове) Різдво Христове, вітати з Різдвом Христовим, радіти Христовому Різду (Христовому); Різдво Богородиці Діви; освітити, благословити, обновити Різдом Христовим (Ісусе, Дитятко Боже, наш Спасителю ... любимою Тебе усім своїм єством, а Ти благослови і обнови нас незбагнутим Твоїм Різдом (протопресвітер Теодор о. Форостій)); Різдво Христове спонукає, Різдво Христове + дієслово із значенням каузації (відчинити, зламати, розламати, розбити, засипати, освятити, вирятувати (врятувати) і под.: Різдво Христове розбило скелю, що була між Богом і людиною, розламало загороди, що ділили нарід від народу, засипало провалля між чоловіком і жінкою та осватило сімейні вогнища (протопресвітер Теодор о. Форостій); Різдво Христове принесло у світ велику радість (Митрополит Володимир)); втілення Сина Божого, втілення Бога (Боговтілення), вочленення Бога (рідко); таїна втілення Сина Божого, радість втілення Господнього (Божого), значення втілення Сина Божого; істина про втілення Сина Божого; сповіщати, нагадувати про втілення Сина Божого й т. ін. У ролі узгоджених та*

неузгоджених означень проповідники активно використовують перифрази поряд із назвами-ідентифікаторами. Їхнє призначення полягає в тому, щоб уникнути повторення тих самих одиниць й урізноманітнити виклад, зробити описувані денотати більш окресленими через актуалізацію всіх можливих ядерних сем, а також тих, що перебувають у периферійній зоні структури семеми [2, с. 12]: *народження (Різдво, втілення) Господа, Нащадка Жони, Спасителя, Боголюдини, Богонемовляти Христа, Вифлеємського Немовляти, Любові, Миру (Любові і Миру), Величного Прапора Волі, Сонця Правди* й под.; *народження (Різдво) Богородиці, Приснодівственної Матері, Пресвятої Діви Марії Богородиці; Тієї, яка стала чеснішою від херувимів і незрівнянно славнішою від серафимів* і т. ін.

У пропонованих конструкціях одиниці *Христа, Христове, Діви Марії* – обов'язкові конкретизатори семантики синонімічних слів, оскільки без поширювачів значення деяких із них виявляються набагато ширшими від їхньої текстової реалізації та виходять за береги конфесійності. Важливу функцію виконує граматичне вираження й позиція означень *Христа, Христове* щодо означуваного ними. Так, у постпозиції ці лексеми акцентують увагу передусім на важливих подіях. Іменникова реалізація означення послаблює семантичні позиції означуваного, а прикметникова, навпаки, посилює. Зрідка роль семантичного поширювача виконує контекст: найближче синтаксичне оточення або текст проповіді загалом, що розширює значеннєві межі слова й обсяг позначуваного ним поняття, оскільки одночасно вможливорює взаємодію у свідомості реципієнтів усіх лексико-семантичних варіантів слова.

Крім тотожних сем у структурі семеми, що сприяє взаємозаміні, синоніми *народження, Різдво, втілення* мають і принципові семантичні незбіжності. *Втілення* на відміну від інших елементів ряду має в семемі семи із вказівкою на часову тривалість: *втілення Сина Божого* починається з уведення майбутньої Богородиці у Святеє Святих, проходить кілька етапів і завершується природною появою людини – матеріальної оболонки Бога. Тобто *втілення* є процес і результат. *Народження* ж і *Різдво* сприймаються як важливий результат Божих дій, хоч і сема «процесуальність» теж входить у структуру семеми. Однак значущість події появи на світ Сина Божого в конкретних мовленнєвих ситуаціях зазвичай виявляється важливішим, ніж події, що передували. Синонімічні одиниці характеризуються й іншими відмінностями. Так, слово *народження* є нейтральним і тому має вищу активність і сполучуванісні потенції, лексеми ж *Різдво, втілення* – зорієнтовані не тільки на подію, а й виступають наслідком осмислення й оцінки її, що потверджено використанням лексеми *Різдво* для назви одного з найбільших християнських свят: *Через Народження Сина Божого Діва Марія з'єднала Небо і Землю, Божество і людство, бо гріх розірвав союз Бога з людьми. А втілення, як сходи, з'єднало земне і небесне. Різдвом Христовим людям відкрито шлях від землі на небо* (Патріарх Філарет); *Згадаємо сон Іосифа обручника, під час якого Господь відкрив йому тайну втілення Сина Божого – Різдво Ісуса Христа від Пресвятої Діви Марії* (Патріарх Філарет). Пропоновані фрагменти засвідчують майстерність мовця-проповідника, який, тонко відчувачи семантичні переливи синонімів, доречно вводить їх у той самий контекст, розкриває перед вірянами не лише багатоманітний духовний

світ із його цінностями, а й сприяє зануренню слухачів або читачів у фонову інформацію та вертикальний контекст, стимулює формування в них мовного смаку за допомогою яскравих метафор, епітетів, перифраз, символів.

Отже, синонімічні зв'язки між словами *народження, Різдво, втілення*, уживаними в проповіді, найточніше розкриває лексична сполучуваність (у напрямку від сполучуваності до синонімії), найпродуктивнішим різновидом якої є включення сполучуваності. Важливість аналізу лексичного оточення слова зумовлюється тим, що лише в контексті актуалізуються семи, значущі для potwierдження синонімічності.

Список використаних джерел:

- [1] Кочерган, М. П. (1980). *Слово і контекст: Лексична сполучуваність і значення слова*. Львів : Вища школа.
- [2] Стернин, И. А. & Саломатина, М. С. (2011). *Семантический анализ слова в контексте*. Воронеж : Истоки. Вилучено з: http://sterninia.ru/files/757/4_Izbrannye_nauchnye_publicacii/Semasiologija/Semanticheskij_analiz_slova_v_kontekste.pdf.